

GOLIAN, Ján: *Život ľudu detvianského : Historicko-demografická a kultúrna sonda do každodenného života na Podpolaní v dlhom 19. storočí*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2019. 432 s. ISBN 978-80-972913-4-1

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2020.23.02.259-264>

Na konci roka 2019, iba s ročným odstupom od vydania novej monografie *Detvy*,¹ vyšla ďalšia hodnotná publikácia rozširujúca poznanie o dejinách a živote miestnej populácie v minulosti. Jej autorom je bývalý pracovník diecézneho archívu v Banskej Bystrici a aktuálne zamestnanec katedry histórie na Katolíckej univerzite v Ružomberku, historik a historický demograf Ján Golian. Práve ružomberské pôsobenie autora predurčilo k tomu, že recenzovaná kniha je v poradí už druhým zásadným dielom o dejinách *Detvy*, ktorého vydanie je úzko späté s dolnoliptovským mestom Ružomberok. Predchádzala jej vlastivedná práca Karola Antona Medveckého, ktorá ako vôbec prvá slovenská obecná monografia zaujíma popredné miesto v domácej historiografii.² O výsledku práce Jána Goliana možno konštatovať, že celkom určite zaujme podobne dôležité miesto v historickej spisbe nielen medzi publikáciami venovanými podpolianskemu regiónu, ale aj v kontexte celej slovenskej historiografie.

O obsahu knihy výstižne vypovedá autorovo konštatovanie z úvodu, kde za jednu z možných perspektív spoznávania spoločnosti v minulosti považuje matematicko-štatistickú analýzu cirkevných matríc interpretovanú na pozadí hospodársko-sociálnych a kultúrno-náboženských premien spoločnosti, s doplnením o pohľad dejín každodennosti. Autor si túto perspektívu osvojil a prakticky do bodky uplatnil pri vlastnom výskume. Hlavným výskumným objektom autora bola detvianska populácia a jej premeny, vrátane identifikácie faktorov, ktoré ich ovplyvnili. Najdôležitejším, avšak nie jediným zdrojom poznávania týchto populačných zmien sa pre neho stali cirkevné matriky.

Chronologicky autor vymedzuje svoju prácu rokmi 1781 až 1920. V tomto smere prekračuje klasické vnímanie tzv. „dlhého“ 19. storočia, ktoré v skutočnosti zahŕňa vymedzenie od obdobia Veľkej francúzskej revolúcie (1789) do začiatku prvej svetovej vojny (1914), ale aj u nás bežnejšie používané spodné ohraničenie symbolickým počiatkom slovenského národného obrodzenia (1780). Uvedený prístup vysvetľuje

¹ OSTRIHOŇOVÁ, Anna et al.: *Detva : Monografia mesta*. Detva : Mesto Detva, 2018.

² MEDVECKÝ, Karol Anton: *Detva : Monografia*. Detva : Tlačou kníhtlačiarne Karla Salvu v Ružomberku, 1905.

nutnosťou prispôbiť chronologické vymedzenie výskumu (z historicko-demografického pohľadu oprávneného) rokmi, ktorými začínajú a končia decéniá. Stanovenie spodného medzníku autor zdôvodňuje tiež vydaním patentu Jozefa II., ktorým sa z matrik stali verejné knihy. V prípade stanoveného vrchného medzníka zostáva otázne, či by vzhľadom na prekročenie doby existencie uhorského štátu nebolo vhodnejšie ukončiť prácu rokom prvého československého sčítania obyvateľstva (1921). Posunutie výskumu o jeden rok by zaiste prinieslo ďalšie zaujímavé údaje o vývoji populácie skúmaného regiónu.

Z pohľadu územného vymedzenia autor zameriava pozornosť výlučne na priestor detvianskej farnosti. Aj pojem Podpol'anie používa vo význame, ktorý sa kryje práve s touto cirkevno-správnou územnou jednotkou. Na viacerých miestach upozorňuje, že hranice detvianskej farnosti nekorešpondovali v sledovanom období s hranicami obce Detva. Na tomto mieste preto možno poznamenať, že pre väčšiu prehľadnosť by bolo vhodným riešením vyhotovenie rekonštrukčnej mapy, na ktorej by bolo možné porovnať územný rozsah oboch celkov.

Hlavným východiskom spoznávania detvianskej populácie v skúmanom období boli cirkevné matriky podrobené detailnej analýze, súčasťou ktorej je uvedenie každej podstatnejšej zmeny v spôsobe ich zapisovania. Práca s matrikami autora prinútila overovať ich hodnovernosť rôznymi metódami, napríklad pomocou výpočtu indexu maskulinity. Pri ňom dospieva k záveru, že počet narodených chlapcov a dievčat bol netypicky vyrovnaný, čo môže indikovať chyby v niektorých zápisoch. K overeniu tohto ukazovateľa by bolo možné navrhnúť komparáciu zápisov cirkevných matrik so zápsmi v štátnych matrikách aspoň pre obdobie po roku 1895, kedy dochádza k ich zavedeniu. Tento istý postup je možné uplatniť aj v prípade ďalších dvoch metód overenia hodnovernosti matričných zápisov (pomer krstov k počtu sobášov, resp. indexu počtu narodených k počtu zosnulých).

Ťažiskovými kapitolami knihy vychádzajúcimi z pôvodného výskumu matričných záznamov sú pasáže venované sobášom, narodeniam a úmrtiam. Všetky tri začínajú podrobným historicko-etnologickým rozborom, na ktorý nadväzuje historicko-demografická analýza. V nej autor najprv analyzuje príslušné matričné knihy, aby následne sledoval dôležité demografické ukazovatele ako absolútne počty sobášov, narodení, úmrtí či hrubú mieru sobášnosti, pôrodnosti a úmrtnosti. Okrem uvedeného sleduje aj niektoré ďalšie ukazovatele – napr. sezónnosť sobášov, narodení a úmrtí, podiel druhých a ďalších sobášov, sobášny vek, legitimitu a viacpočetnosť narodených, mŕtvorodenosť, narodenie pohrobkov, frekvencovanosť krstných mien, úmrtia podľa veku a pohlavia ako aj príčiny úmrtí. Situáciu v oblasti Detvy často komparuje s inými regiónmi na

Slovensku,³ ale aj mimo jeho územia. Toto porovnanie poukazuje na výborný rozhľad v rámci výskumu historicko-demografického zamerania v oblasti stredoeurópskeho priestoru, predovšetkým však umožňuje sledovať demografické ukazovatele v širšom kontexte a poukazuje na prípadné špecifiká konkrétnej oblasti.

Uvedeným hlavným kapitolám knihy predchádzajú časti charakterizujúce oblasť Detvy z rôznych uhlov pohľadu. V rámci nich sa autor venuje majetkovým pomerom a osídleniu, zamestnaneckej, etnickej a konfesionalnej štruktúre miestneho obyvateľstva, ale aj miestnej cirkevnej správe či školstvu. V samostatnej kapitole je pútavo spracovaný pohľad na územie a jeho obyvateľov zo strany dobových pozorovateľov. Knihu uzatvára časť venovaná špecifikám rodinného a nerodinného života, v ktorej sústreďuje pozornosť na obyvateľov na okraji spoločnosti (cudzinci, žobráci a tuláci, vojaci a veteráni), ale aj na najdôležitejšie epidémie, ktoré významnejšie zasiahli do života miestnej populácie. Logickou bodkou knihy historicko-demografického zamerania je stať predstavujúca charakteristiku prirodzeného pohybu a prírastku.

V recenzovanej knihe Jána Goliana sa objavilo aj niekoľko menších chýb a nepresností, na ktoré je potrebné upozorniť. Ak autor menuje sídla, ktoré existovali na severovýchodnej (správne má byť na severozápadnej či presnejšie západnej) strane Poľany, celkom neopodstatnene zostali opomenuté Čačín, Závada, Sebedín a Bečov (s. 43). Zvolenskú Slatinu autor označuje za dedinu (s. 47), hoci už od stredoveku vystupuje v písomných prameňoch ako mestečko.⁴ Protirečivo vyznieva vyjadrenie o tom, že Esterházyovci vlastnili panstvo Vígl'aš do roku 1848, za ktorým nasleduje informácia o predaji ich tunajších majetkov v roku 1869 (s. 44). Pri náčrte histórie sklárskej výroby na Podpoľaní autor nepochopiteľne nevyužil práce Jána Žiláka, napriek tomu, že dva tituly tohto autora uvádza v záverečnom zozname literatúry.⁵ Práve v súvislosti s topografiou podpoľianskych sklární je potrebné spresniť, že v oblasti Hriňovej vznikli dve sklárne (sklárske huty). Okrem samotnej Hriňovej bola neskôr založená tiež jej filiálna skláraň v Skalisku,

³ Geograficky najbližšou oblasťou umožňujúcou autorovi takúto porovnávaciu analýzu bol priestor v okolí mesta Brezno, ktorého historicko-demografický vývoj spracoval J. Alberty. Porovnaj: ALBERTY, Július: *Formovanie robotníckej triedy v obvode Brezna*. Martin : Osveta, 1981.

⁴ Ako mestečko (*oppidum*) vystupuje od 15. storočia a pravidelne sa takto označuje aj neskôr napríklad v portálnych súpisoch vyhotovených v priebehu druhej polovice 16. storočia. Vid' napr.: MAJTÁN, Milan: *Názov a najstaršie dejiny Zvolenskej Slatiny (do konca 15. storočia)*. In: *Historický časopis*. roč. 46, č. 2, 1998, s. 293.

⁵ K nim možno minimálne doplniť tiež syntézu: ŽILÁK, Ján – HLODÁK, Pavol: *Zrod a vývoj slovenského skla : sklárne stredného Slovenska*. Kalinovo : Kermit, 2012.

ktorá sa však niekedy uvádzala aj ako huta v Slanci.⁶ Nie celkom zrejme je spojenie kameňolomov so sklárskou výrobou, na ktoré poukazuje autor. Vôbec zmienky o ťažbe surovín, ktoré nenašli svoje uplatnenie v sklárstve v časti venovanej sklárskej výrobe, možno považovať za nepodstatnené (s. 60–61). Pri charakteristike detvianskych vyrezávaných krížov uvádza autor ako jeden z motívov ozdobu v tvare korintskej hlavice, hoci v obrazovej podobe dokumentuje iba kríž s ozdobou v tvare iónskej hlavice (s. 62–63). Ohľadom maďarizácie má autor zaiste pravdu v tom, že prebiehala rovnako v mestskom aj vidieckom prostredí (s. 65). Rozhodne by však bolo vhodné dodať, že jej intenzita vo vidieckom prostredí nedosahovala úroveň toho mestského. Ako píše aj Ľubomír Lipták, maďarizácia na slovenskom vidieku stroskotávala, ani nie tak v uvedomelom odpore, ako skôr v malej spojitosti s okolitým svetom a sebestačnosti dedinskej kultúry.⁷ To, že asimilácia (rozumej maďarizácia) zasiahla predovšetkým mestá, dokázala na príklade Zvolenskej župy vo svojej práci aj Zuzana Krupová.⁸ Minimálne otázniky vyvoláva konštatovanie o povolani jezuitov (členov Spoločnosti Ježišovej) na Podpolanie z Banskej Bystrice ešte v prvej polovici 17. storočia (s. 72), keďže do Banskej Bystrice prichádzajú až v roku 1648. Jozefínske sčítanie obyvateľstva prebehlo podľa autora v rokoch 1784 – 1787 (s. 101 a 104). V práci historicko-demografického zamerania by však bolo vhodnejšie spresniť, že samotné sčítanie sa zrealizovalo v rokoch 1784 – 1785 a naň v nasledujúcich dvoch rokoch 1786 – 1787 nadviazala jozefínska evidencia obyvateľstva.⁹ Zavádzajúco pôsobí konštatovanie, že v roku 1869 bola Detva s okolitými lazmi siedmym najväčším sídlom na území Slovenska (s. 334). Autor tu evidentne nesprávne stotožňuje pojmy sídlo a obec, ktoré je potrebné v sídelnej geografii prísne rozlišovať. Rovnako označenie sídiel v oblasti Čierneho Balogu (tzv. Čierne handle) termínom roztratené samoty je vyslovene nesprávne (s. 227). Tunajšie osady nemali charakter samôt ani v 17. storočí, kedy sa začali formovať, nieto ešte v 19. storočí. Terminologicky neprimerane pôsobia aj autrove slovné spojenia „zalesnené detvianske lazy“ (s. 77) a „roztratené obyvateľstvo“ (s. 88). Ak kopaničiarska alebo laznícka kolonizácia bola založená na odlesňovaní územia určeného na hospodárske využitie, tak výraz zalesnené lazy pôsobí nanajvýš nelogicky. Podobne roztratené

⁶ Osídlenie v polohe Slanec sa v 19. storočí územne delilo na Veľký a Malý Slanec. Veľký Slanec pritom zasahoval až do doliny potoka Skalisko.

⁷ LIPTÁK, Ľubomír: *Slovensko v dvadsiatom storočí*. 4. vyd. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 25.

⁸ KRUPOVÁ, Zuzana: *K demografickému vývoju na území Zvolenskej župy v rokoch 1787 – 1921*. Banská Bystrica : Belianum, 2015, s. 80–81.

⁹ Na sčítanie mala plynule nadväzovať stála evidencia obyvateľstva. Práce na nej sa však zastavili v roku 1787 v dôsledku vojenských príprav na novú vojnu s Osmanskou ríšou, ktorá vypukla na začiatku roka 1788.

osídlenie nie je tvorené roztrateným obyvateľstvom, ale skôr roztratenými sídlami. Napokon by bolo potrebné korigovať aj nesprávne titulovanie panovníka Jozefa I. ako rakúskeho cisára (s. 317) namiesto rímskeho (presnejšie rímsko-nemeckého) cisára.

Publikácia Jána Goliana obsahuje viacero názorných príloh, ktoré vhodne dopĺňajú textovú časť publikácie. Ide hlavne o rôzne tabuľky, grafy, dobové fotografie či reprodukcie diel tunajšej maliarskej kolónie, ktorá vznikla na prelome 19. a 20. storočia. Súčasťou ilustračného materiálu sa stali aj reprodukcie niektorých dobových máp. V kontexte ich zaradenia je potrebné upozorniť na chybný popis pod reprodukciami mapy na s. 48, kde sa uvádza, že ide o mapu znázorňujúcu okolie Detry v prvej polovici 19. storočia. Uvedená mapa v skutočnosti vznikla ako tzv. *Grenzskizze* až v roku 1859 (jej autorom je geometer Anton Lang) počas prípravných prác pri vymeriavaní katastra obce (najstaršia katastrálna mapa Detry bola vyhotovená v roku 1866). Ide o prvú časť mapy, ktorej druhá časť je zverejnená na strane 80 už so správnym datovaním. Pri oboch mapových reprodukciách je potrebné spomenúť aj ich horšiu čitateľnosť, vzhľadom na zvolenú veľkosť publikovaného formátu. Ak v tomto prípade neumožnil lepšiu čitateľnosť oboch mapových diel formát publikácie, tak v prípade výrezu z katastrálnej mapy z roku 1884 zaradenej medzi prílohy (s. 401) išlo zrejme o iniciatívu grafika knihy. Publikované mapy majú z uvedených dôvodov len ilustračný význam a z hľadiska ich dokumentačnej hodnoty možno ich zaradenie považovať za nefunkčné.

Posledným negatívom publikácie je z pohľadu recenzenta absencia jazykovej korektúry textu. Pri súčasnom tempe vydávania kníh vychádzajúceho často z nutnosti dočerpania grantových schém, stihnúť mnohokrát nezmyselných termínov pre odovzdanie rukopisov, ale aj z nedostatku finančných prostriedkov na textové korektúry, sa, bohužiaľ, s týmto fenoménom stretávame v odbornej literatúre vydávanej na Slovensku takmer bežne. Pritom je obrovskou škodou, že knihe s tak kvalitným obsahom uberá na hodnote niekoľko zbytočných gramaticko-štylistických nepresností.

Napriek upozorneniam na chybičky a nepresnosti prevažujú v prípade recenzovanej práce výrazne jej pozitíva. Okrem faktu, že ide o prvé detailné spracovanie života miestneho obyvateľstva a jeho demografického správania, prináša aj množstvo zaujímavých zistení, ktoré sa v budúcnosti stanú predmetom ďalšej odbornej diskusie a bádania. Autor sa pri svojom výskume dotkol málo spracovaného miestneho fenoménu tzv. laznických škôl. Identifikoval však aj niektoré mimoriadne zaujímavé javy ako napr. rozšírený konkubinát a s tým spojený vysoký počet nemanželských detí, vysoký výskyt hromadných či novembrových

sobášov. K zaujímavým zisteniam možno určite priradiť aj informáciu o vyššej úmrtnosti nelegitímnych, teda nemanželských, detí v porovnaní s legitímnymi, do prvého roku života.

K ďalšiemu pokračovaniu výskumu možno uviesť niektoré námety, ktoré by mohli v budúcnosti vhodne doplniť obraz detvianskej populácie vo vymedzenom období. Určite väčšiu pozornosť by si zaslúžil proces formovania a vývoja osídlenia v zázemí Detvy, ktorý ešte ani v sledovanom období nebol ukončený. Ďalšou výzvou by mohla byť osobitná analýza a následná komparácia demografických ukazovateľov u obyvateľov mestečka a lazničných sídiel ležiacich v jeho zázemí. Takéto zameranie výskumu by mohlo priniesť zaujímavé výsledky ohľadom populačného vývoja týchto relatívne rôznorodých spoločenstiev. Väčšiu pozornosť by bolo potrebné venovať otázke vystáhovalectva na Dolnú zem, vrátane identifikácie miest, kde sa migrujúce obyvateľstvo usádzalo. V rámci výskumu choleroých epidémií v Detve autor na základe štúdia materiálu z oblasti Detvy nezachytil poslednú väčšiu uhorskú epidémiu cholery v roku 1892.¹⁰ Zdôvodnenie toho javu by určite obohatilo naše poznatky v oblasti šírenia cholerovej epidémie v Uhorsku a na území Slovenska. Osobitnú pozornosť by si napokon zaiste zaslúžil aj zvýšený nárast infekčných chorôb (cholera, kiahne, škvrnitý týfus, tuberkulóza, španielska chrípka), ktoré prepukli v dôsledku pomerov v čase prvej svetovej vojny (1914 – 1918).¹¹

Úplným záverom možno už len konštatovať, že recenzovaná práca predstavuje mimoriadne hodnotný príspevok k poznaniu dejín detvianskeho (podpolianskeho) obyvateľstva v období od konca 18. do začiatku 20. storočia. Vzhľadom na enormné množstvo času, ktoré autor strávil štúdiom matričných kníh, excerpiciou a detailnou analýzou jednotlivých matričných záznamov možno kritické poznámky obsiahnuté v recenzii považovať v kontexte vykonanej práce skôr za marginálne. Spôsobom spracovania možno považovať recenzované dielo za prínosné a do veľkej miery dokonca priekopnícke, a to nielen z pohľadu regionálnej histórie, ale aj slovenskej historickej demografie.

Oto Tomeček

¹⁰ V tomto roku epidémia zasiahla predovšetkým hlavné mesto Budapešť, zaznamenané však boli aj niektoré prípady výskytu cholery na území dnešného Slovenska. Výskyt a šírenie cholery v Uhorsku v roku 1892 možno pomerne podrobne sledovať napríklad na základe analýzy v Turčianskom Sv. Martine vydávaného dobového periodika *Národné noviny*.

¹¹ Na liečbu tuberkulózy bola špecializovaná napríklad vojenská nemocnica postavená v Majeri pri Banskej Bystrici.